

М. І. МАНДРИКА

Мазепа

ПОЕМА

Передмова Проф. Я. РУДНИЦЬКОГО

1960

M. I. MANDRYKA

MAZEPA

HISTORICAL POEM

(In Ukrainian)

diasporiana.org.ua

Winnipeg, Man. 1960 Canada

Trident Press Ltd.

М. І. МАНДРИКА

МАЗЕПА

ПОЕМА

Передмова Проф. Ярослава Рудницького

Фото — частина скульптури *Богдана Мужика* "Слава", як символ доби.

Вінніпег

1960

Канада

Друкарня Видавничої Спілки "Тризуб"

WOŁODYMYR LESKIŃ

ПРИСВЯТА

*Тобі, що серцем зрозуміла
Одвічних Сил святий закон
І перейти з жалів зуміла
Життя безсмертний Рубікон,
І що, як благовість Господня,
Прийшла до мене в віщій час,
Щоб стало Завтра, як Сьогодні,
Надхненням Радости для нас;
Щоб творчий дух мій не згубився
У стернях виснажених нив —
Пшеницею щоб колосився
У розкоші й багатстві жив.*

ПОЕМА М. І. МАНДРИКИ “МАЗЕПА”

“Мазепинський рік” 1959 відзначено в країнах вільного світу низкою академій, концертів, доповідей, вистав, заяв, радіоавдіцій, що прогомоніли для історії майже безслідно. Крім хвилевого “піднесення духа” вони не дали ніяких тривких наслідків ані щодо культу Мазепи, ані щодо прослідження його життя й творчості, чи “Мазепинської доби” в історії України взагалі. Всю ефемеридність українських акцій в цьому напрямкові в 1959 році врятували й до певної міри регабілізували українські науковці на еміграції та письменники. Отак появилася цінна студія проф. О. Оглоблина “Гетьман Іван Мазепа та його доба (ЗНТШ 170, 1960), розвідка проф. К. Біди “Союз гетьмана Мазепи зі шведами” (Вінніпег 1959) та декілька статей із мазепознавства¹). Видавництво “Говерля” випустило передрук “Творів” Івана Мазепи (Нью Йорк 1959), а деякі журнали вмістили статті на цю тему. На літературному полі треба відмітити крім рукописних інсценізацій фрагментів із життя Мазепи (Нью Йорк, Вінніпег) появу нового високоякісного перекладу поеми Дж. Г. Байрона “Мазепа” (Детройт 1959) та твору П. Савчука “Гетьман Мазепа — історична поема” (Нью Йорк 1959). Коли до цього додати ювілейний передрук трилогії Богдана Лепкого “Мазепа” в-вом М. Денисюка (Чикаго 1959), то цим приблизно вичерпується іміграційна мазепіана з 1959 року.

¹) Тут треба окремо відмітити такі статті: V. Rich “Two poems of Hetman Ivan Mazepa”, *Ukrainian Review* VI (London 1959) 46—7; C. A. Manning “Mazepa in English Literature”, *Ukrainian Quarterly* XV (New York 1959, 133—44). J. B. Rudnyckyj “The Slavic Suffix - ep”, *Canadian Slavonic Papers* IV (Toronto 1959, 115—20 про назву “Мазепа”). T. Mackiw, *Mazepa in the light of contemporary English and American sources.* (N. Y. 1959), та інші.

На річній конвенції Американської Асоціації Вчителів Слов'янських та Східно - європейських Мов (ААТСЕЕЛ) у Чикаго в грудні 1959 р., д-р Дж. Повлс із Цінціннати мав цікаву доповідь про “Історизм Полтави А. С. Пушкіна”. У висновках він ствердив, що бувають в історії випадки сильнішого діяння на людську ментальність літературних творів, від історичної правди. До таких творів належить Пушкінова “Полтава” й єдина рада на це — поставити щось рівноцінне, однаково мистецьке, але сперте на історичну правду. Тільки тоді можна протидіяти легендам і видумкам, що — зокрема в випадку Мазепи — стали популярні не тільки в Україні, чи Росії, але й у цілому світі.

Ще не цілком прогомоніли теоретичні міркування одного з наших молодих учених, коли в січні 1960 року, немов свіжий відгомін кинутих на закінчення Мазепинського року думок, вінніпезький поет і критик М. І. Мандрика взявся за перо, щоб увіковічнити постать Мазепи в такому світлі, в якому передала його нам справжня непідфальшована історія. Свідомий свого завдання й глибоко переживаючи кривду, нанесену пам'яті великого Гетьмана великодержавними поетами в роді Пушкіна, чи цареславно-православними попами, він мужньо протиставить свою поему їхнім посяганням на стару козацьку славу:

*Ганьбив тебе поет “кафтанний”,
Віки кляли тебе попи, —
Я ж восхваляю тебе, Гетьмане,
Хоч на похвали я скуний . . . —*

пише автор у пролозі до своєї поеми.

І справді автор старається “восхвалити” Мазепу, тобто представити його в позитивному світлі, змалювати його справжню духову сильветку, воскресити з сірої давнини всі прагнення великого політика, культурника й стратега, “відбронзувати” для сучасності справжні непідфальшовані прикмети його духа.

В поемі Мандрики знаходить читач два основні способи в зображенні постаті Мазепи — негативний і позитивний. У першому випадку поет заперечує легенди, що їх витворила фантазія, чи злоба віків. Отак він переконливо заперечує видумку про прив'язання молодого Мазепи до спини коня, видумку, що обійшла весь світ і зробила незаслужено з Мазепи тип романтичного шукача любовних пригод:

*Здивований читач питає:
Де ж той Мазепин дикий кінь,
Що десь степами пролітає
Вже кілька людських поколінь?
На нім Мазепа у знемозі
Нагий, прив'язаний, як сніп . . .
І раптом, як у чуді Божім . . .
Був знятий з мертвого коня
Десь в Україні козаками.
Та треба крихітку знання,
Щоб зміряти земні простори,
Від стін Варшави до Дніпра,
Через ліси, степи і гори,
Щоб байка про коня зійшла
У небуття . . .*

Тією методою заперечення автор спростовує деякі інші неісторичні видумки про Мазепу. Отак напр. у випадку гетьмана Самойловича:

*І сталося: ніби нежданно
Старшинський вибух заговор,
І Самойлович у кайданах
Через Москву пішов в Сибір.
Не був Мазепа в тім повинний,
Не зрадив гетьмана, мовчав
Та не перечив він старшині,
Свої думки про себе мав . . .*

До негативної методи належатимуть у поемі місця, що висвітлюють Мазепині політично - страте-

гічні, чи особисто - інтимні моменти, досі з'ясовувані в від'ємному світлі. Тут треба з признанням для поета видвинути два факти, визначні своєю новістю й оригінальністю. Малюючи постать Карла XII й його загонів в Україні, Мандрика підкреслює з усім реалізмом легкодушність шведського короля й хижацький характер його кампанії.

*О Карле! Ти звернув з дороги,
Не другом — ворогом вступив
На наші землі, й перемоги
Щасливий час занастив . . .
Ти йшов непроханий, незваний,
Свавільством збройної руки,
То ж не могли співать “Осанна!”
Тобі назустріч козаки.
“Війна годується війною!”
Палив ти села, гнав людей
І брав нещадною рукою
Хліб з рота у малих дітей . . .*

Карло XII у нього “хлоп'я зарозуміле й горде”, що хоче слави й перемог “на нашій крові і кістках”.

Автор ставиться теж з великими застереженнями до особи царя. Петро I, названий пізнішими російськими істориками “Великим”, у Мандрики справді “великий” — але . . . хижак і злодій. Він (зрештою згідно з історичною правдою) зображує його, як людину честолюбну, жорстоку, віроломну й підлу:

*Чуй Петре! Ти в чужій господі,
Береш добро ти не своє . . .
Ти грабіжник з дороги, злодій . . .
Ти подивися, що ти є!
Тебе десь прокленуть Великим
Твої пірати і раби,
Та злодієм ти звіроликим
Залишишся в літах доби!*

Рівнобіжно з негациєю в Мандрики йде афірмація — позитивне, додатне зображення постатей і подій. Мазепа в нього носій державницьких і національних ідеалів українського народу. В ньому сплелись в одне і традиційна народна мудрість, і вроджена інтелігенція і набута освіта й оглада західно - європейського типу. Опинившись кількакратно в обличчі зради "союзника" Петра, головно в випадку козаків, засланих на канальські роботи, й інших, він пізнав, що Петро тільки прикривається приязню, а в дійсності висмоктує найкращі сили з України. Й ось у його душі родиться плян відплати. Навчений досвідом і історією, Мазепа не шукає нових союзників ані серед поляків, ані турків, ані молдаван. Єдиний природній союзник для нього — ворог Петра, далекий сусід із-за моря, шведський король. В душі Мазепа кляється плян — використати політично - стратегічну констеляцію для перемоги над ворогом України ч. 1. Це велика ціль і до неї прямує гетьман, посвячуючи справи й людей, що часом дуже близькі серцю й душі. Мазепа в поемі Мандрики — людина великих чеснот і глибокого політичного розуму, що вміє повсякчасно відрізнити речі малі від великих й посвятити менше важливі справи для більш важливих і вирішальних:

*Та інші пляни у гетьмана —
В його державницьких думках:
З'єднать всі землі України
За правим берегом Дніпра
І в слушну, добрую годину
Прогнать зрадливого Петра.*

В ім'я великої справи він жертвує своїх найближчих:

*Коли в час Петрика повстання
Матвій Мандрика голос взяв
І за московське братання
Мазепі гірко докоряв, —
Мазепа сотника Петрові*

*Віддав на страту, на загиб —
Ціною жертвенної крові
Зберіг себе на дальший чин.*

Те саме з Палієм:

Грішній я!

*Віддам Ваалові Петрові
У жертву друга Палія!
І Ти, о Боже, охорониш
Пого від кривди і біди,
А нам, о Господе, поможеш . . .
Молю, на поміч нам прийди!
Дай визволить наш люд грешесий,
Дай визволить наш рідний край!*

Те саме з Кочубеем і Іскрою. Як державний муж, як політик і дипломат, Мазепа мав перед очима велику ціль і для неї приносив у жертву менші справи. І коли автор кінчає свою поему значущим ствердженням, що

Мазепа духом переміг,

то це ствердження впливає чітко з усієї поеми, воно є логічне заключення - висновок усіх попередніх розділів, в яких змальовано постать гетьмана.

**

Композиційно поема Мандрики здійснюється на канві особистої історії Мазепи та на подіях його часу. Все пов'язане хронологічно головною постаттю гетьмана й немов крізь його призму бачимо Дорошенка, Петра, Кочубея, Мотрю, Карла й інші другорядні постаті.

Являючись як би відповіддю Пушкіну, Мандричина поема в віршово-стилістичній формі в дечому нагадує Пушкінову "Полтаву". Насамперед епічний ямб, вміло використаний для малювання постатей і подій. В дальшому подибуємо поетично-стилістичні прийоми, як описи подій, звернення до читача, чи

поодиноких постатей, чи врешті прямі відповіді поета — поетові:

*І де ж Мазепи-лиходій?
Куди Іуда зник від страху?
Чом зрадник той не ліг на плаху?*

.....
*Що залишилось від мужів,
Потужних міццю почуттів?
Те покоління проминуло —
По ньому зник кривавий слід.*

.....
*. . . Дарма хтось в горах пилу
Шукав би гетьманську могилу:
Хто зна, де прах його лежить;
Лише в урочиській святині
На рік один раз і понині
Собор в анафемі гремить.*

(П у ш к і н)*

і відповідь цьому Пушкіновому закінченню "Полтави":

*Що скажеш ти нащадку милій
За двісті чи за триста літ?
Чи буде суд твої справедливий?
Чи будеш вільний, як той світ
Своїми думами й собою?
Чи будеш чути ти ще гніт
Руки зрадливої чужої?!
Як будеш вільний в Україні,
В державі Радости й Добра,
Ти будеш честитъ, як святиню,
Мазети пам'ять і діла.
Якже ж ти будеш ще терпіти
Чуже пановання і гніт,
То буде, як зоря, горіти
Тобі Мазепин заповіт.*

(М а н д р и к а)

* Переклад О. Голованівського.

Не вважаючи на деякі чисто формальні подібності з Пушкіном, поема Мандрики — це сміливе, нове слово в українській і світовій мазепіані. Своїм ідейним насиченням і патріотичним, шляхетним спрямуванням, своїми мистецько - стилістичними засобами, глибинно думки й красою слова вона вибивається на одне з перших місць у літературі про Мазепу й може сміливо стояти поруч подібних тематично творів Байрона, Пушкіна й інших.

Яр. Рудницький

Вінніпег, 15. 7. 1960.

ПРОЛОГ

*Ганьбив тебе поет “кафтанний”,¹⁾
Віки кляли тебе попи, —
Я ж восхваляю тебе, Гетьмане,
Хоч на похвали я скупий.
Я воскресю забуту славу
І блиск твоєї булави . . .
Гетьмане, зодчий дух держави,
На труд мене благослови!*

Портрет гетьмана Івана Мазепи О. Куриласа

МАЗЕПА В УКРАЇНІ

“Вже досить Кракова й Варшави,
В забавах блазнів час губить,
Чи для чужої чести й слави
Своїм умом, знанням служить,
Коли моя земля, Україна,
Уся в крові, уся в огні . . .
Нехай же має в час цей сина,
Не пасинка вона в мені!
Моя земля -- князів держава,
Скарб Володимира і Льва;
Повернеться колишня слава,
Одійде Польща і Литва
На піски їхні і багнища,
І встане край мій із вогнів,
За Польщу і Литву сильніша
Держава вільних козаків!
Богданом звалена й розбита,
В козацьких лицарських боях,
Зійшла Річ Польська Посполита
На свій кривий останній шлях.
Уже єднає Дорошенко
Козацькі сили і краї . . .
О помолись за мене, ненько,
В чернечій келії своїй!
Благослови свого ти сина
Забути ласку королів
На славу й щастя України,
Держави Київських Князів”.

**
*

З наметів пишних Казимира²)
Мазепа вийшов . . . На коня!

Кругом мовчала мряка сіра —
Далеко ще було до дня, —
Вояцтво стомлене все спало,
На чатах спали сурмачі,
Лише в степу перекликались
Вороння чорне та сичі.
“На Білу Церкву! В дім мій рідний!
Води живущої пан'юсь,
І, як прочанин, грішний бідний
Перед Ісусом помолюсь.
За всі гріхи мої й провини,
За розкіш в ласці королів,
Малу любов до України —
Простить мені хай Божий гнів!
Від нині клятву я складаю
Служить святій моїй землі
До смерти . . . доки шаблю маю,
На страх царів і королів”.

**
*

Здивований читач питає:
Де ж той Мазепин дикий кінь,
Що десь степами пролітає
Вже кілька людських поколінь?
На нім Мазепа у знемозі
Нагий, прив'язаний, як сніп . . .
І раптом, як у чуді Божім,
Як той Софоклів цар Едіп³⁾
(Що з скелі знятий пастухами),
Був знятий з мертвого коня
Десь в Україні козаками.
Та треба крихітку знання,
Щоб зміряти земні простори,
Від стін Варшави до Дніпра,
Через ліси, степи і гори,
Щоб байка про коня зійшла
У небуття . . . Нехай поети

Минулих рицарських віків,
В своїх поемах і сонетах,
Живуть іще мільйони днів
І напувають людські душі
Фантазій медом і вином . . .
Я ж читача поведи мушу
Мазепиним важким шляхом.
На Чигирин з Білої Церкви
Мазепу понесе мій кінь,
Через поля і села мертві,
І людських тіл жахливу тлінь,
До Сонця — Лицаря Руїни
(Надій зів'ялих України) —
Старого гетьмана Петра
На правім березі Дніпра.

У ДОРОШЕНКА

“Мазепа? . . . Королівський радник?” —
Промовив гетьман, — “Пропустіть!
Послухаєм його поради . . .
Мене самого залишіть” . . .
— “Мазепа я . . . козак родовий,
Та й годі, батьку . . . Вже не час,
Щоб я носив кунтуш дворовий . . .
Багато служби є і в нас! . . .
Себе тобі, ясновельможний
На вірну службу віддаю,
Козацький дух непереможний
І шаблю гострую свою . . .
Може і я чимсь прислужуся
В твоїх прославлених ділах;
Вели, — нічим не погорджуся,
За честь служитиму, не страх!”
Дививсь на нього Дорошенко
І думав: “Саме в добрий час,⁴⁾
Коли щось замишля Ханенко.
Господь прислав тебе до нас” . . .
Сказав: “Гаразд! Твій досвід, сину,
Нам пригодиться. Бог святий
Поможе нам з’єднати Україну
І повернути лад старий,
Козацький вільний, нелукавий,
Насліддя Київських Князів,
На щастя всім і Божу славу,
Без холопів і без панів”.

РУНА

Росте в могутності столиця
Петра — гетьмана, Чигирин,
Та лютим ворогам не спиться —
Пекельний замишляють чин.
Боїться Лях: в багатстві й славі,
На спадщинах ріки Дніпра,
Воскресне вільная держава,
Як Русь — імперія стара.
Москва в тривозі: не на руку
Такий могутній їй сусід,
Що може взять її науку
І знов в Москву топтати слід,
Як Сагайдачний в часі сміти.⁵⁾
О ні, того не може не бути!
Україну треба розчухнути!
І вже війська московські йдуть.
Татари наступ роблять з Криму,
В Поділлі Турки — на Ляхів;
З Петром “боронять” Україну
Й плюндрують гірше ворогів.
Втікають люди від Татарів,
Зі згарищ сел, геть за Дніпро;
В ясир дівчат, як ті отари,
Женуть невірні . . . А Петро?
В розпучі молить він султана
Подати руку . . . Подає
Та, за наказами корана,
Церкви під мечеті дає.
Грабує турок і вбиває . . .
Тяжка біда — гірка, стара . . .
Недобрим словом проклинає
Україна гетьмана Петра.

А там, від Турка відпочивши,
Іде мечем на городи
Огідний Лях, в крові втопивши,
Веселі села і сади.
В огнях і крові Україна . . .
Людей, сполоханих з осель,
Жене пекельна хуртовина,
Пскельна дика карусель
З огню в огонь . . . Немає краю!
Земля пустіє . . . умирає.

**

Чи не оплакуєш, Гетьмане,
Той час, коли ти впав у гнів,
Покинув військо під Ромнами
І сам, як хлопчик, полетів
У Чигирин жону карати,⁶⁾
Від грішних любощів спасти.
В нікчемні пристрасті упав ти
І рідний край занапастив!
Тоді в Москву Ромодановський
Втівав, повалений у прах,
Зникав, як дим, полон московський
У лицарських твоїх боях . . .
Та жінка . . . жінка . . . Слабодухий!
Козацьку честь ти занехав.
Ти б Сагайдачного послухав,
Що жінку на тютюн зміняв.
Не верне ж пімста й кара втрати
Облудливих жіночих чар, —
Без жалю міг ти проміняти
На люльку шлюбний свій тягар.
Чи мало в Україні цвіту?
Чи мало красних вдів, дівчат,
Щоб серце гетьмана зігріти,
А може й гетьманшою стать!
Жінки й дівчата України

Тобі вклонялися б віки,
Коли б ти в двері Московщини
Затис козацької полки.
Тепер оплакуеш, Гетьмане,
Немудрий свій, поспішний чин —
Бо звалений тобою, гнаний,
Вернувсь в Україну москвин.
Ніби Самсон в руках Даліли,
Упав ти в силі у той час,
І вороги тебе посіли,
Що ти не встав уже ні раз.
Та замість Сонця України,
Що їй ти волю відборов,
Ти Сонцем - Лицарем Руїни
На вік в історію ввійшов.

МАЗЕПА В ДОРОЗІ ДО ХАНА

“Не перший раз тобі, Іване,
У Крим дорогу пробивать . . .
Відвідай знов від мене хана,
Проси його нам поміч дати . . .
Спиши листа — і в путь-дорогу.
Бо час не жде, земля горить . . .
І щиро помолися Богу,
Щоб до Сірка не заблудить.”⁷⁾
Він друг мій щирий, та не любить
Сусідів наших бусурман,
І по своєму пересудить,
Чи друг, чи недруг Кримський хан.
Тож Самойлович з ним ворожить,
На час догідний тільки й жде,
Коли під Чигирин ворожі
Полки московські приведе”.
Так Дорошенкові накази
Мазепа вислухав, і — в путь!
Далекий путь, та вже не раз він
Літав в степу . . . Та як минуть
В степах цих Січову сторожу?
Пройти фігури і огні?
З надією на волю Божу,
Уже Мазепа на коні.
І з ним летить загін татарський, —
Почесний рій, — в Бахчисарай . . .
Тож, амбасадоре гетьманський,
Січ Запорожську обминай!

**
*

Не так зійшлося, як хотілось:
На другий день із чагарів,

Як віхри степові, злетіли
Загони з варт січовиків.
І не до хана, а до Січі
Гість Дорошенка завітав . . .
Сірко лиш подивився в вічі,
Мазели довго не питав.
“В Батурин, гетьману до хати
Гінця з Чигрину проведіть . . .
Московські обминайте чати . . .
В дорозі гостя не згубіть!”
Заночували у паланці,
Як побратими - козаки,
Поснідали гуртом у-ранці
(Пекли Дніпрові судаки)
І рушили у путь - дорогу . . .
Мазепа бранець, в полоні,
Та швидше всіх в степу широкім
Летить він віхром на коні.
“В Батурин! — Добре! Божа воля . . .
Сама судьба мене веде:
І може наша світла доля
Там над Батурином зійде!”
І може ця нова дорога
До слави й щастя там лежить,
Коли гетьманського порога
Йому дано переступить.
І думу думає Мазела
В дорозі дальній на коні,
І бачить він, як в сні поета,
Свій княжий трон в далечині.

У САМОЙЛОВИЧА

“Так, їхав я від Дорошенка
До хана . . . Тяжко це сказати,
Та як подумати хорошенько:
Кого ж хан мавби воювати? . . .
Гетьмашину? Чи ваших друзів?
Ні, Ляха, що неволить нас . . .
Коли б ти знав, в якій там тузі
Той бідний гетьман у сей час!
В козацькій дружбі простягає,
Вельможний, руки, щоб разом
Злучить від краю і до краю
Свою вітчизну вам обом;
В часі кривавому руїни
Не дасть загинути до тла
Хрещеним людям України.
Та де ж тут воля його зла?!
Не має помочі від тебе,
Ясновельможносте, — прости!
І мусить кликати до себе
Татар, щоб землю захистить . . .
Чому ж не прийде на підмогу
Єдиновірная Москва?
Чому ж сестру свою убогу
Ляхам в неволю віддала?!”

**

Задумавсь Самойлович, слухав . . .
Давно Мазепу вже він знав.
“Це дипломат, і порох нюхав . . .
Не зле, коли б його я мав”.
Подумав він і мовив тихо:
“Ти правду кажеш, — може й так.

А покищо не буде лиха,
Як ти, наш почесний - козак,
При наших уряді зостанеш.
Людей нам треба до біди . . .
Придивишся до нас, приглянеш . . .
Гаразд? . . . Спочить іди”.

**

І скоро придививсь Мазепа
В гетьманські справи і діла;
З дороги до Татар халепа
Йому кебету принесла.
В Москву, до Сѳії - царівни
Мазепа їде післанцем.
Ніхто не справиться так вірно,
Ніхто не стане вже взірцем
Окрім Мазепи — дипломата
(Нема такої голови),
Яким Гетьманщина багата
В цей час. Так отже до Москви!

В МОСКВІ

Мазепа бачив світа много,
Та не бував ще у Москві;
Не бачив місця лобового,
Не йшов між вулиці криві.
Тут Кремль, обведений мурами,
Як в тій Китайщині старій,
Обсаджений кругом церквами,
Багатий тіннями подій.
Тут Годунов, і цар Остреп'єв,
Тут Сагайдачного йшов кінь,
Тут Грозний Іоан Четвертий^{а)}
І сина, вбитого ним, тінь.
Та вже епоха Домострою
Трухлявіла, гнила стара,
І чулася понад Москвою
Доба прийдешня Петра.
Ще Олексій Тишайший двері
Відкрив для Німців і Черкас,
І з Амстердаму й ГанOVERу
Дув вітер західний весь час.
Петро вже був тим вітром збитий —
Зненавидів старовину
І мріяв “топором” зробити
З Московії Німеччину.
Та був слабкий ще і з Іваном
Коритись мусів він сестрі,
Хоч левний був, що незабаром
Замкне її в монастирі.

Царівну Софію на троні
Вітав Мазепа (— битий лис!);

Хвалив у царственній короні
Красу жіночу, мудрість, хист.
Від Самойловича подарки
Зложив усім, а про діла
З боярами й князями радив, —
У колі царського стола.
У Шекловитого обідав
(Що був в царівни за царя),
Івана тихого одвідав
Й непосидючого Петра.
Петро цікавився конями,
На подарунки не зважав,
Літав він верхи з козаками
І пруття шаблею рубав.
Не пропустив тоді нагоди
Петра Мазепа прихилить:
“Ніколи приязнь не пошкодить,
А нишком в серці буде жить”.
Петро царем вже скоро буде,
І як той час його прийде,
То він Мазели не забуде,
Бо доля знову їх зведе.
Вернувся з честю у Батурин
З Москви Мазепа. Гетьман рад:
Веселий ходить і безжурний:
“Мазепа справді цілий клад!”
Так став Мазепа дипломатом
До хана, королів, царів,
І генеральним маестатом
Діла Гетьманщини повів.

УПАДОК ДОРОШЕНКА

“Нема надії . . . Гине, гине
Народ хрещений, а я — сам . . .
Пустинею стоїть Україна . . .
Кому життя своє віддам?!
Не можу спать, не знайду місця
Від мук душевних і тортур . . .
На бочку з порохом би сісти
І запалить пекельний шнур . . .
Так скінчить все . . . Але не можу,
Душа моя болить, болить!
Я обіцяв Тобі, о Боже!
Моїй Україні служити.
І я служив, та від розпуки
Добром я зло тобі чинив . . .
О, скільки горя, скільки муки
Мій краю, я тобі зробив!
Татари, Турки, яничари
І навіть вірні козаки
Людей гонили, роздирали . . .
Не знали люди, як втекти,
Сховатися, найти рятунок
Від мук і смерти . . . За Дніпро? . . .
Чого ж спиняв я, нерозумний!
О кайся, грішнику, Петро!
Чи простить Бог тобі провини,
Що ти невільно їх чинив —
Узявся рятувать Україну,
Не врятував її, згубив!”
Так Дорошенко у печалі,
Покинутий всіма людьми,
Оплакував скорботи й жалі
Старими гіркими слізьми.

І як шляхи йому зійшлися,
А ще тримався Чигирин,
Він скласти булаву рішився
На руки січових старшин.
Та Січ порадою відбулась
(І погодилась так Москва),
Щоб до Гетьманщини вернулась
Правобережна булава.
І день прийшов: в літаври били,
Стріляли почесно з гармат,
Як за Дніпром під Чигирином
Два гетьмани, як з братом брат,
В обійми впали на прощання,
І Дорошенко очі звів
На свій Чигирин востаннє
І зник у куряві шляхів.

**

З рук Самойловича Івана⁹)
Узяв Мазепа булаву
Правобережного гетьмана,
Якого везли вже в Москву.

МАЗЕПА — ГЕТЬМАН

Купався в ласці Самойлович
Царівни Софії й князів,
Старшині ж цей чванько-попович
Давно в печінках вже сидів.
І сам Голіцин рад був мати¹⁰⁾
Козла відпущення за Крим,
Щоб власне ім'я врятувати
За похід програний, чужим.
І сталося: ніби нежданно
Старшинський вибух - заговор,
І Самойлович у кайданах
Через Москву пішов в Сибір.
Не був Мазепа в тім повинний,
Не зрадив гетьмана — мовчав,
Та не перечив він старшині,
Свої думки про себе мав.

**
*

Козацьку Раду вже скликають
І радяться про булаву,
Та все ж старшини ще не знають,
Хто зможе прихилить Москву.
“Мазепу, — підказав Голіцин, —
“А вам всім ранги й ордени”,
І мовчки (це не так, як в Січі!)
Запала рада старшини.
На завтра вибір. Дав не даром
Князь царську раду старшині:
Мазепа знав, що незабаром
Він мусить виправдати її.
Він знайде як, лиш треба часу,

Лиш треба булаву дістать,
І Бог поможе, хоч не зразу,
На ноги гетьманові стать.

**

І от вже гетьман, за підмогу,
З Голіциним на Крим іде.
Князь вірить, вірить (слава Богу!),
В сто тисяч армію веде.
І буде втішена Софія
І лаврами покритий князь,
Поки ще степ наш зеленіє,
Військо повернеться назад.

**

Як бачиш, друже мій коханий,
Читаючи оці рядки,
До трону княжого гетьмана
Був шлях нерівний і тяжкий.
Не в грі чарівних сил містичних,
(Як написав колись, Вольтер),¹¹⁾
Герой поезій романтичних,
Балад, трагедій і химер,
Іван Мазепа йшов до слави, —
А мужа й воїна трудом,
Старої княжої держави
Віками вказаним шляхом.
Коли б не був так легковажний
Нащадок Густава в війні,¹²⁾
То майорів би стяг звитяжний
Мазепи в рідній стороні
На всі віки . . . Боїв Полтави
Не знали б люди, ні Петра,
І Україна в щасті й славі
Цвіла б державою добра.
Тоді і всі діла Мазепи
У книгу світових вождів
Вписали б не лише поети,
А й золоте перо віків.

Покритий лаврами без бою,
Без герців, стрілів і без втрат, —
(Хай хан сидить там за горою,
Хай беї чують і тремтять!)
Похід доконавши, у славі
Голіцин іде до Москви.
Мазепа з ним, як князь державний,
Що не похилить голови
І не зігне гнучкі коліна,
Як Брюховецький перед тим...¹⁸⁾
Приймай, Московії царівно,
Гетьмана-князя у свій дім!

ГЕТЬМАН У МОСКВИ

Яке величне це посольство!
Честь України і Москви:
Москви хвалебне хлібосольство
І блиск старшинської верстви.
Сам гетьман — любий гість царівни,
В почоті й шані, як вона.
З боярами сидить, як рівна,
Вся генеральна старшина.
Князі й старшини засідають,
Гуляють пишні козаки,
Та вже над Кремлем нависають
Слова біблійної руки.
“Почислені вже дні Софії” . . .
Петро царем нежданно став.
Як грім, ударили події,
І Кремль веселий замовчав.

**
*

Голіцин! Всеу грабував ти
України волю і добро
І Самойловичів на страту¹⁴⁾
Спровадив . . . Жде тебе Петро!
В Сибір далекая дорога,
Зневага, глум і нагаї . . .
Проси відпущення від Бога
За всі гріхи тяжкі твої!
У тундрах мерзлих ти загинеш
У голоді, нужді, гної
І думкою тоді полинеш
В країну, що гнітив її.
Туди, де сонце пламеніє,

Лани співають і сади,
Де навіть вітер ніжно віє
І пахнуть у степах меди.
Україна! Як вона далека!
А в тундрах люті мерзлини!
Чорніє з голоду смерека,
І мучать душу чорні сни . . .

**
*

На пласі згинув Шекловитий,
Голіцин на Сибір пішов,
Де Самойлович, ним побитий,
Кінець печальний свій знайшов.
Царевну вивезли, постригли
На все життя в монастирі,
І стали правити обидва
Брати — Петро й Іван — царі.
Та не надовго брата Івана
Петро на троні продержав —
Од вечора лише до рана,
І сам вже самодержцем став.
А що ж Мазепа? . . . Хоч змішались
У грі всі карти, і не знать,
Які шляхи позамикались
І з ким іти, кого минать.
Та для Мазепи не новина
Гордіїв вузол розсікти —
Гетьманська вільна Україна
Спішить до помочі прийти
Цареві юному Петрові,
Щоб тиском мужньої руки
Направив всі діла гріховні,
Сестри Софії помилки.
Від Турок і Татар кордони
І всі кордони від Ляхів
Безпечні будуть для корони
Московських молодих царів.

Україна і Москва в союзі,
Як дві сестри, без чвар і враз,
Стоятимуть могутні, дужі
На страх врагам на вічний час.

**
*

Мазепа полюбивсь Петрові,
Його слова, як мед, лились,
І по Петра хвалебнім слові,
Петро й Мазепа обнялись,
Як два монархи: досвід віку
І буйний молодечий гін —
На щастя і на мир до віку
Своїх улюблених країн.
І щирими були царськії
І ті гетьманськії слова —
На південь — Боже місто **Київ**,
На північ матушка Москва.

МАТИ МАГДАЛИНА

“О Боже! Поможи Івану
Святу ю віру захистить!
Вкраїні, спаленій огнями,
Дай оновитись і спочить.
Почуй мої в сльозах моління,
Благослови мій рідний край
І в час цей тяжкого терпіння
Нам руку помочі подай!”
Так Магдалина в святій Лаврі,
В чернечій келії, одна,
Молилася . . . і враз літаври
Влетіли звуком до вікна.
За муром Лаври на майдані
Співають, грають козаки, —
Нового славного гетьмана
Вітають київські полки.
А незабаром сам Мазепа
В обійми матері упав,
Приняв її благословення,
Старечі руки цілував.
Благословила Магдалина,
Ігуменя святих общин,
Свого у маєстаті сина
На світлий і великий чин.
“В руїнах плаче Україна,
До Бога руки підійма,
І кожна у сльозах родина,
І помочі нема, нема!
Згубив хрещений люд надію,
Забули, що було колись.
В церквах хоч сльози їх зігріють . . .
О храмах, сину, пожурись.

“У чварах і нападах людських
Зникають пам’ятки часів . . .
Зникає звичай християнський,
Благі діла батьків, дідів.
А храми будуть на сторожі
Господніх діл старовини.
Як ангели пречисті Божі
Вкраїну захистять вони.
І Київ, город наш господній,
На глум не дай і пощади;
Під стіни і його ворота
Вогнів війни не підведи.
На храми наші, церкви Божі
Не знімиться чужа рука
Й не осквернить небес сторожі
Москвина глум чи Поляка.
В безпеці мусить бути Київ —
Він є єдиний і один . . .
Згадай Батія і Андрія.¹⁵⁾
Упасти може Чигирин,
Батурин обернутись в порох,
Та, як Господня благодать,
Хай Київ все стоїть на горах —
Вкраїни сторож, маєстат.
Довічний страж, благословенний
Апостолом Андреем він,
Нехай стоїть неосквернений” . . .
Припав Мазепа до колін
Своєї матері з сльозами.
Старечі руки цілував.
“О мамо! Мудра моя мамо!
Я, недостойний, сам гадав,
А те, що ти заповідала,
Як заповідь, я в серце взяв”.
Поклала хрест, поцілувала,
І гетьман із підніжа встав.

ГЕТЬМАНСТВО

З Батурина Мазепа править.
Не легка славна булава,
Та не перечить, не лукавить
Мазепі-гетьману Москва.
Петро в кафтани зодягає
Бояр і бороди стриже.
Мазепі він не докучає,
І Бог Мазепу береже.
Розділена на дві частини
Своїм Славутою Дніпром,
Стогнала в муках Україна,
Текуча медом - молоком.
Чорніли жалісно руїни
В Правобережній стороні
І вбога, знищена людина
Блукала по старій стерні.
Поля неорані лежали
В чеканні плуга і вола,
Їх вбогі козаки не мали, —
Земля як мачуха була.
Благословив Господь землею
Поля вкраїнські і луги,
Волів же добрих шестернею
Орати їх могли плуги.¹⁶⁾
То ж йшов козак у підсусідки
До дуків-козаків, панів
І за панщинні відробітки
Мав клапті ораних полів.
Так будувалось господарство
В гетьманській славній стороні,
І знову множилося панство
На ще не вирваному пні

Старого ладу і неволі,
І гетьман ще не всилі був
Поліпшити “голоти” долю,
Хоч він про неї й не забув.

**

Ще не вщухали чвари, бої,
Повстання, зриви й боротьби,
І миру не було й спокою
В гетьманських землях. І хочби
Правобережжя прилучити!
Та хижі, як вовки, Ляхи
Напором лізуть. Відпочити
Не можуть люди. Козаки
Шаблями гонять вовчі стаї;
Семен Палій руба, січе,
Самусь рубає в Богуславі,
Як той Нечай, через плече,
Що аж лунає у Варшаві.
Та гетьман не такої вдачі,
Щоб падать духом у трудах, —
Він лагодить життя козаче,
Наводить на державний шлях.
Він Володимира Святого
Бере за провід, за зразок,
Щоб Русі віку золотого
Україна стала образок.
Не Польща, чванлива панамі,
З рабами-хлопами на дні —
Держава вільна козаками
З гетьманом-князем на чолі.
Лежать не буде диким степом
Земля, охрещена Дніпром, —
Зрівняється Іван Мазепа
З Москви “строїтелем” Петром.

ПОХІД НА ОЗІВ

Петро зробив нові фрегати,
Пустив до моря по Дону,
Щоб Озів до Москви забрати . . .
І Туркам виповів війну.
Мазепа певний згоді, слову, —
Слабі ще сили у Петра, —
І експедицію Петрову
Він сам полками підпира.
Що ж, Турок обоюдний ворог,
У війнах з ним ішли віки,
Зіпхнуть його з твердинь у море
Із гирл козацької ріки!
І буде пострах і Татарам,
До них дійде своя пора, —
Козацька кров не буде даром
Пролита у війні Петра.
Тут перший раз Москва й Україна
Ідуть до спільної мети;
Прийде й на Ляха ще година
За спільну кривду відплатить.
І був Петро у щирій згоді,
Війни учився в козаків . . .
Так став для них обох в пригоді
Іх зговір незабутніх днів,
Коли сестру свою царівну
Він з трону царського зіпхнув,
А руку дружню в час нерівний
Йому Мазепа простягнув!
Міцна рука і гостра шабля . . .
Мазепа князь, державний муж . . .
І жадні вигоди не зваблять
Петра нарушити союз.

Петро з Мазепою — як браття,
Гримить ура, в літаври б'ють:
Із Озіва, віків прокляття,
Побиті Турки в Крим ідуть.
Петро ж, щасливий з перемоги,
Та ще непевний у собі,
Збирається з Москви за море —
Учитись строю кораблів.

**
*

І от Петро вже в заграниці,
Самодержавная рука,
Змінивши царську багрянлицю
На одяги робітника.
Сокирою рубає, плішить, —
Робити вчиться кораблі.
Когось колись може й потішить
Наукою “чужой” землі.
Коли ж Петро - тесляр цвяхами
Дошки на верф'ях прибывав,
Мазепа, як апостол, храми
В своїй країні будував.
Заводив щедрим даром школи,
Письменство ширив і знання,
Не забуваючи ніколи
Своєї шаблі і коня.

БУНТ У МОСКВІ

В Москві вже бунт! Не хочуть люди
Петрових “бісовських” новшин,
Та горе! Їм добра не буде —
Петро в Московію спішить.
Стрільці — опора Домострою,
Борід і довгих зіпунів,
В Москві крикливою юрбою
Грабують заморських купців.
Хоч вірні вояки Петрові,
В німецьких куцях кафтанах
На бійку за Петра готові,
Та він ще у чужих краях.
Чекають — може цар прибуде,
До них, як то колись, прийде
Стрільців-крамольників осудить,
А їх у наступ поведе.
І цар з'явивсь, як грім ударив.
Лихий, як змії, жорстокий цар!
І всю Москву покрили хмари
Від боїв, допитів і кар.
“О я розправляюся з Москвою!
Не спинюся я, не побоюся!
Самодержавною рукою
Зігну тебе, Московська Русь!”
Так мовив цар. Стрільців розбили,
Вели на шнурах, як биків.
Криваву панщину робили
Без перестанку п'ять катів.
І радий, як дитя, нагоді,
Сокиру брав Петро-цар сам,
Ніби капусту на городі,
Рубав він голови стрільцям.

ПЕТРО ЗМІНИВСЯ

Стрільців побито. Цар лютує.
О це не той уже Петро! . . .
Він думкою уже мандрує
Від финських вод і за Дніпро.
Як тигр сибірський, що закушав,
Людської крові, вже не спить,
Блукає хижаком у пушах,
Бо людська кров його кортить, —
Отак Петро закушав тризни
І серцем лютий, хижий став,
І для московської вітчизни
Він всім би голови стинав.
Memento! Гетьмане України,
Тримай на варті ум і зір!
Тебе Петро вже не покине
В своїй хижацькій хитрій грі.
Як звір ненаситний, він стане
Жадать крові твоїх людей.
Будь чуткий, гетьмане Іване,
Сторожу став коло дверей!

**
*

До моря хочеться Петрові,
Де річка мутная Нева
Дороги відкриває нові
В широкий світ, в який Москва
Воріт і вікон ще не має.
І тут, на болотах Неви,
Петро столицю закладає,
Як спадкоємицю Москви.
“Санктпетербург” — столиця буде,
Та хто осушить мочарі?

Журби нема: Петро здобуде
Невільників зо всіх країв.
Московським холопам накаже
Позгонить “ворів”, кріпаків,
І гетьману Мазепі скаже
Прислать на поміч козаків.
Ніби границю тут держати,
Від Шведів край охоронять, —
Мазена мусить поміч дати,
Як від Петра її вмів брать.
І, справді, в зривах і повстаннях
В гетьманських землях увесь час
Мазепі, на його прохання,
Петро допомагав не раз.
В часи Великої Руїни,
Що гетьман в спадщину дістав,
Згубився спокій у країні
І дух сваволі не вгасав.
Людськеє море хвилювалось
В вітрах анархії й нужди,
Бо люди змучені не знали,
За ким іти їм і куди . . .
Тяжке завдання капітана
Вести в час бур свое судно
І в грізних шквалах океана
Держать в руках його стерно,
Аж доки вітрів тиш поборе
І хвилі владуть у спокій.
Гетьмане — стернику, не скоро
Настане мир і спокій твій.

КОЗАКИ НА КАНАЛЬСЬКИХ РОБОТАХ

І шле Мазепа до каналів
Неви ріки свої полки . . .
Полки ішли, бо ще не знали
Своєї долі козаки.
Та не в північні межі краю
Границю з шведами держать —
Полки козацькі посилає
Цар в багнах канали колать.
Здирає одяги шовкові,
Здирає шаблі і списи . . .
“Свята Пречистая Покрово,
В неволі козаків спаси!”
А цар зрадливий не дрімає —
“Давай, давай йому полки!”
Мазепо, чи твій хист здолає
Знять тиск Петрової руки!?
Будь також змієм в грі Петровій . . .
Тяжка і довга та рука, —
Колони москалів муштрові
Вже йдуть на зміну козака
У саме серце України, —
Царів тобі данайський дар, —
Бо легко, легко так загинуть
В тіснім куті інтриг і чвар!

**
*

Мазепа по палацу ходить
Один в своїх святих думках.
“Петро нас зраджує; наводить
На всіх непереможний страх.
Та все ж мене не переможе . . .
Багато бачив я страхів.

Хай буде з нами воля Божа
І хай скарає Божий гнів
Мене, як гетьмана, як зложу
До ніг тирана булаву . . .
Часи непевні — вдарить може
Десниця правди і Москву.
Так, гра ця небезпечна буде,
Іскельна гра . . . Я ще не вріс,
А люди, як отари люди,
Вовками гонені в розсіч.
Кому повім я правду ширу!?
Хто встані правду цю пізнать?
За лакомство марне старшини
Готові рідний край віддять” . . .
Мазена по палацу ходить,
Мазена гетьман, дипломат;
Свої полки думками водить
В нові бої . . . Старшини сплять.¹⁷⁾

ПОХІД НА ПРАВОБЕРЕЖЖЯ

В літаври б'ють і сурми грають,
Сам гетьман їде на чолі:
Полки козацькі виступають
На Захід рідної землі.
В Польщі розлам, за трон зрадливий
Вже б'ються Август-Станіслав . . .¹⁸⁾
О Боже! Може для України
Бажаний час уже настав.
Петро свої мережить пляни —
Дать поміч Августу в боях,
Та інші пляни у гетьмана —
В його державницьких думках:
З'єднать всі землі України
За правим берегом Дніпра
І в слушну, добрую годину
Прогнать зрадливого Петра.

**

*

Хоч вухо не глухе Петрове,
Далеко сягне його зір;
Козацької він хоче крові,
Як ненаситний хижий звір;
Та гетьман знає хитрі ходи
Лисиць і тигрів, хижих птах,
І не пропустить він нагоди,
Щоб збить звіря на хибний шлях.
Не раз уже давав звірюці,
Аби згубив він нюхом слід,
Пожерти жертву неминучу
На крові-жадний свій обід.
Коли в час Петрика повстання

Матвій Мандрика голос взяв¹⁹⁾
І за московське братання
Мазепі гірко докоряв, —
Мазепа сотника Петрові
Віддав на страту, на загин —
Ціною жертвенної крові
Зберіг себе на дальший чин.
І от тепер прийшла година
Тяжкий на душу взяти гріх —
Пречистого України сина
Віддать Москві на глум і сміх.
“О Боже! Я на все готовий
За нашу справу . . . Грішний я!
Віддам Ваалові Петрові
У жертву друга Палія!²⁰⁾
І Ти, о Боже, охорониш
Його від кривди і біди,
А нам, о Господе! Поможеш . . .
Молю, на поміч нам прийди!
Дай визволить наш люд хрещений,
Дай визволить наш рідний край!
О Боже, будь благословенний,
Державну силу нам подай!”

**
*

Любив Петро дітей хрестити,
І часом гетьман кумував.
“З людьми по-людськи треба жити” —
Мазепа правило це знав.
І в час походу, на Поділлі,
У вірнопідданих панів,
Був гетьман на однім весіллі
Й княгиню Дольську там зустрів.²¹⁾
Як Помпадур в державі Польській,
У грі і сварці королів,
Була вона, княгиня Дольська.
Мазепа дружбу з нею звів.

І кумували вони разом . . .
Мазепа добрий кум бував,
Хоча святий закон наказом
Кумам гріхи забороняв.
Буває ж так: через кумів
Знатъ можна тайни королів.

**
*

Щасливий, хто не марнував
Своєї молодости всує
І радощі життя приймав,
Що ласка Божа нам дарує!
Гріхом себе хто не лякав
І не втікав з страху в пустиню;
Уста вишневі цілував,
Як щастя й радости святиню!
І хто ж Мазепу міг судити
За те, що радість в нім цвіла,
Що міг він жити і любити
Доки година не прийшла
На плечі взяти змаг державний,
Піти шляхом життя новим
Змагань і бур, печалі й слави —
Все з серцем львиним, молодим.

МАЗЕПА - КОЧУБЕЙ

Величній замок той Батурин,
Мазепи гордість і любов.
Скарби мистецтва в його мурах
І блиск козацьких коругов.
Мазепа сам, вдівець державний,
Про дружбу й приятельство дбав
І часто замок його славний
Гостей приймав і чарував.
Із замком, землями своїми
І садом, заздрістю людей,
Сусідом був і другом милим
Суддя державний, Кочубей.
Коли ж Господь його родину
Донькою вдруге дарував,
Мазела пещену дитину
З кумою до хресту держав.
Дали їй хрестне ім'я — Мотря, —
Було у книгах так святих . . .
Кумів держало пар ізо-три,
Та гетьман першим був між них.
Давно було це — ще як в славі
Вернувся гетьман із Москви,
Ясновельможний князь держави,
Що не нагрів ще булави.

**
*

Який пророк вгадати може
Судьбу часів, судьбу людей;
Що буде добре, що негоже! . . .
Чи міг прозріти Кочубей,
Яку судьбу йому готовить

Мале охрещене дитя? . . .
Та немовлятко не промовить:
“Я є ціна твого життя”.

**
*

Роки ішли. В боях, походах,
В державних справах і трудах,
У щасті успіхів, й негодах
Мазепа жив. В своїх думках
Не мав похресниці малої.
Хіба часами, як гостив
У Кочубеевих господі,
Мале дівча він голубив,
Головку гладив при нагоді.

**
*

Та час проходив. Із дитини
Вже Мотря виросла в княжну,
В принцесу степову України . . .
Про це я потім розкажу.
Не буду повідать, як Байрон²²)
Красу Терези описав,
Коли про гетьмановий дар він
Усьому світу розказав.
Напевно, коли б чув гетьмана,
Він не писав би вбогих слів, —
Не звабить Байроновій пані
Мазепу — князя козаків.
Хіба згадаю, що татарська
По батькові, кипуча кров
І мамина краса черкаська
Дали їй вроду, що любов
За Мотрою, як тіль, ходила,
Навіть Мазепу полонила.

ГЕТЬМАН І МОТРЯ

Мазепа повернувся з походу,
До Кочубеїв завітав.
Про Мотроньки не думав вроду,
Її самої не пізнав.
Була вдоволена суддіха,
Аж серце схивлювалось враз, —
Не думала, якого лиха
Вона накличе у цей час.
Мазепу Мотря привітала
З респектом цнотливих дівчат,
Та мати доні наказала
Хрещеного поцілувать.
“Чого ж ти, Мотронько, забула,
Як у недавніх ще роках,
Ти бавилась, страху не чула
На їхній милости руках?
І їх, як татка цілувала . . .
Не гарно, щоб призабувала,
Що ти хрещеная донька!”

**

Поцілувались . . . Що з тобою?
О Мотре, Мотронько! Як дим
Сховав усе, покрив собою . . .
Що з серцем діється твоїм?
Чи не дивилась ти таємно
Не раз на гетьмана сама?
Чи не шукала ти даремно
Нагоди глянуть хоч з вікна,
Коли він їхав в пишних санях
Чи на татарському коні?
О Мотре, Мотронько, що сталося
В твоєму серденьку на дні!?

Не спиться гетьману. Як квіти
Цвітуть, цвітуть його думки . . .
Багато знав жінок він в світі . . .
Встають у пам'яті роки,
Коли державним емісаром,
Чи ще, як пажом молодим,
Не тратив молодости даром,
Мав він пригоди і любив.
Але весь час до цієї ночі,
За вік багатий, щедрий свій
Не знав, що є такий напій,
Як Мотрині уста дівочі.
Та що ж? . . . Гетьманська булава
І доля всієї України . . .
Які слабкі оці слова,
Як думка все до неї лине!

**
*

Від Аристотеля й до нині²³⁾
Кохання сила — Божий дар
Холодні мудреців твердині
Валила в прах. Любови чар
Непереможний для поета,
Коли красуня молода
Приносить серце . . . А Мазепа
Поет і лицар . . . Що літа?
Літа — човни на хвилях моря
У radoщах буїв-вітрів . . .
Мазепу полонила Мотря —
Мазепа Мотрю полонив.
Чого ж юначка покохала
Його в літах, не юнака?
Чи Мотря справді забажала
Гетьманші стан . . . Ні, не така
Була красуня Кочубея,
Не снівся їй гетьманші стан,
А лицар і поет гетьман.

Любов сліпа. Так кажуть люди,
Але не віряться мені:
Запаляться дівочі груди
У два зустрічні вогні.
Їх погасить немає змоги,
Як ласку Божу, Божий дар,
Ні суд людський, ні страх дівочий,
Ні раб убогий, ні владар.

**
*

Не раз уже вони стрічались,
Коли і як — не треба знать,
Та мати ще не догадалась,
Чого донька не може спать;
Чого задумана все ходить,
Сидить в книжках, виходить в луг,
Не слухає, що їй говорять,
Не любить бачити подруг . . .
І мати думає: настала
Пора їй заміж. Що ж робить?
Може кого б і покохала . . .
Хай Бог її благословить.
“Пишаєшся Господнім даром —
Вдалась вродлива, мудра ти, —
Говорить мама, — незабаром
Приходить будуть старости” . . .
“Ой, не жартуй зі мною мамо . . .
Не можу серця я вгасить . . .
Люблю я гетьмана Івана . . .
Тебе не можу я дурить”.

**
*

Коли б десь грім з небес прозорих
Ударив в замок у цей час;
Чи знявся раптом віхор чорний
І Божий світ увесь погас, —

Він не зробив би того жаху,
Як правда в Мотриних словах!
У суддієвої від страху
Усе потемніло в очах.
А Мотря — з мрамору Венера,
Вся занімала і німа,
Чекала, доки мати зверне
До неї присуд свій сама.
Та мати вийшла геть без слова,
Лиш сльози капали з очей, —
На все, та не на це готова
Була суддіха Кочубей.

МОТРЯ У ГЕТЬМАНА

“Ти як тут, Мотронько?” — Аж скочив,
Як гетьман Мотроньку уздрів
В своїм покої серед ночі.
“Мене твій післанець провів . . .
Натерпілась . . . Не можу даліше . . .
Не мати стала, а змія . . .
Не вернуся . . . умру я радше.
Я тут, у тебе — я твоя!”

Прорізала Мазепі груди
Холодна думка, наче спис.
“Подумай, що то з того буде!
Подумай, Мотронько, спинись!”
“Бойшся, гетьмане, та мусиш . . .
Не вернусь я до неньки, ні!
Я бачу ти мене не любиш.
Дурив лиш голову мені . . .
Піду в степи, піду в отави,
Русалкою зроблюсь в ставу . . .
Кохай мене тоді, як мавку,
Як не береш тепер живу!”

**
*

До серця ніжно, як дитину,
Мазепа Мотрю пригорнув
і пестив, цілував з годину,
Ніби за все, за все забув, —
Аж доки втихли в неї сльози
І засміялися уста.
“О Мотронько! Нам Бог pomoже
Подружжям, як належить, стать.
Потерпіть треба . . . не багато,

Вже менше, як терпіли ми . . .
Закон велить тебе посватать —
До себе жди мене з людьми,
Як каже християнський звичай,
Щоб не карав нас Божий Суд,
Щоб був преславний і величній
З тобою мій гетьманський шлюб . . .
Вернись до дому . . . Відриваю
Тебе я з болем від грудей,
Та ради іншої немає,
Як живемо серед людей!”

**

Як квітка, зв'ялена вітрами,
Схилилась Мотря, а в цей час
Вже гетьман тихими словами
Давав племіннику наказ:²⁴)
Готувить коні і самому
Їх милість відвезти додому.

**

“Сватів прислав до тебе гетьман,
Вельможний пане Кочубей!” —
Кричить суддіха . . . “Я геть їх
Пішлю назад з моїх очей.
Старий стару нехай шукає . . .
Бач захотілося чого! . . .
Хрещеницю свою кохає . . .
Кохає він — вона його . . .
Ніби кохає . . . Бач дурійка
Засіла Мотрі в голові . . .
Бажає може наша дівка
Вельможности при булаві!
Замкну, не пушу Мотрі з хати . . .
Хай знає сивий дідуган.
Дарма що він гетьман, —
Я мати!”

“Не хоче твій отець і мати . . .
(О мати лютая твоя!)
Щоб ми могли до шлюбу стати
І був я муж твій — ти моя.
Не хочуть — Бог нас повинчає.
От шлюбний перстень — самоцвіт.
Як сонце, діамант тут сяє
Так, як любов моя, на вік!
Клянуса, Мотре” . . . — “Я клянуса!, —
Говорить Мотря, — я твоя . . .
Твоя я буду . . . я вернуся,
Тебе повік не зраджу я.
Чи будеш гетьман ти, чи ні . . .
Повір мені!”

БУНТ НА ДОНУ

Та люди мислять — Бог рішає . . .
Піднявся Дон, і кличе цар
Мазепу в поміч. Вирушає
Гасить чужий Петрів пожар
Козацьке військо. Сам Мазепа
В похід виходить до пори,
І тчуться хитроців тенета,
А під Петром земля горить.
Та вже Петро над Доном косить
Покоси смерти в честь Москви.
Ніхто й пощади вже не просить . . .
Кому потрібно голови,
Коли здирають шкіру з спини . . .
Петрова лють не знає спину.
Рубають голови козачі,
Живих цвяхують до стовпів
І повнять каюки рибачі
Вантажом зрубаних голів.
Пливе в низов'я Дону “сказка”
З плотами шибениць царських,
Про милість і Петрову ласку
До любих козаків Донських.
 (Що ж далі думає Петро?
 Чи не зазнає цієї ласки
 І батько січовий — Дніпро?!)

**

Де ж Мотря? В замкові гетьмана
Не чуть її, її ходи;
Мовчазні килими й дивани
Згубили вже її сліди.
І в люстрах замку кришталевих

Не світять очі, як вогні;
Не чуть і пахощів вишневих,
Як коло замку на весні.
Ніби русалоньки живої,
Її надземної краси
Не видно в люстрах, ні в покоях,
Ні сяйва чорної коси.
Як музики, її розмови
Ніхто не чує і ніде
І канделябрів світ на брови
Її на біле личко не паде.
Мовчить усе . . . і все говорить
Пророцтвом неблаганних днів:
Непевна ти, як буйне море,
Вітчизно люба козаків.

**

У Києві у дзвони дзвонять.
Черниці на молитву йдуть.
Вони тут Мотрю охороняють,
Гетьманшою колись назвуть.

КАРЛ І ПЕТРО

Горить земля. Війна Північна
Вже польські землі обляга,
І Август Другий про "Мир Вічний"
Петру — цареві нагадав.
Та Шведи не дають покою
І на московських берегах,
Стоять залізною ногою
І на Петра наводять жах.
Мазепа чуйно важить, стежить
Великий хід чужої гри,
І сітку власною мережить
В чеканні слушної пори.
Вже з Шведом він в таємній згоді . . .
От, от прийде рішучий час,
Коли він впевниться в нагоді
І руку Карлові подасть
Крізь фронт і голову Петрову . . .
Україно, будь на це готова!

**
*

Мазепа певний у старшині,
У генеральній булаві.
Не можуть бути в цій годині
Незгоди й зради. Та Москві
"Сам чорт мабуть колише діти" —
Вже зрада вариться в котлі
І скоро буде вже кипіти
В Петра на царському столі.

ЗРАДА КОЧУБЕЯ Й ІСКРИ

Проклята спадщина руїни
І панування чужинців —
Доноси виродків старшини
В Москву і “Пітер”, до царів.
Валилися царські “прикази”
Від “чолобитних” і обмов —
Свідчилася підлота й разом
“Малоросійська” любов.
Петру доноси докучали
Від “вірнопідданих” черкас,
Бо всі донощики чекали
На царську ласку кожний раз.
Не всі ж були вони правдиві,
У других не любив брехні
Петро і автори брехливі
Губили голови на пні.
Та певний був своєї справи
Сам пан вельможний судія,
Коли з полковником Полтави
Донос писали до царя
На гетьмана, що зраду діяв,
Складав крамольнії пісні.
Був Кочубей тим добродієм,
А Іскра в дружбі з ним тісній.
Та в змові цій проти “злодея”
Душа і серце, й голова
Була дружина Кочубея,
Якій вже снилась булава,
Що так вона бажала дуже,
В руках її слабого мужа.
У гніві й лютості жіночій
За Мотри і Мазепи чин,
Вже бачили суддіхи очі,

В кругу покiрливих старшин,
В блискучiй золотом керей
Новим гетьманом Кочубея,
Мазепу ж, лютого, як звiр,
В його дорозi на Сибiр.

**
*

Та не повірив цар у “списки”
Мазепи зрадницьких провин.
Мазепа був, як ангол, чистий
В думках царських. Бо він один
У небезпечній цій годині
Опора царська в Україні.
“Мазепу князем короную
(Україну “прикріпить” пора!), —²⁵)
Нехай Мазепа там панує,
Як васал руського царя.
І Київ, княжую столицю,
Йому, як князю, я віддам,
Нехай в короні й багряниці
Росії служить і царям”.

**
*

“Велю донощиків схопити . . .
Не буде милости лгунам!
В Москву відправить їх на **питки**.
Мазепі я напишу сам”.

**
*

О генеральная суддiха,
В слiпiй гординi і злобi,
Якого ти завдала лиха
Своiй родинi і собi!

Memento mori!*) О людино!
Яка хистка судьба твоя . . .
Гетьманів кум на пласі гине,
Кум — генеральний судія,
Щоб за короткий час мінливий
Державний петербургський кат
Хотів би взять його з могили,
Йому життя назад віддать!

**

Мазепа ходить у печалі . . .
Страшна новина і гірка!
В яких написана скрижалях
Судьби нестримная рука?
“Хотів би допомгти — не можу . . .²⁶⁾
О куме, друже, судія!
Закон подій непереможний:
Хтось має згинуть — ти, чи я.
Не я, не я в цій грі загину, —
Не дбаю я — старий Іван,
Та не покину України
На муки і царевий шал”.
І у думках, як Божа мрія,
Засяла Мотрина любов . . .
Останя радість і надія . . .
І в серці загорілась кров.
О ні, о ні! Замовкніть груди!
В моїх руках судьба віків . . .
Чи буде щастя, чи не буде —
Я гетьман. Хай же Божий гнів
Мене скарає, коли впаду
В цей час, коли горить весь світ,
В краси жіночої принаду,
Як той школяр, на сході літ!”
З Москви привезли Кочубея

*) Пам'ятай про смерть!

І Іскру з ним, напів-живих,
І під молитви ієрея
Судом на смерть скарали їх.
Тортури чинено Москвою
Законами й судом царів,
У лад старому Домострою:²⁷⁾
Був суд, закон і кат Петрів.

МАЗЕПА ПРОТИ ПЕТРА

Від Дольської приходять вісті:
Вже Карл готовий на Петра.
Петро не спить, не може їсти,
Горить тривогою звіря
Під час пожежі лісової
І кидає свої полки
Самодержавною рукою
У всі кінці, на всі боки.
Мазепі шле він естафети:
“Давай! Давай! Давай! Давай!”
Гетьмане! Бережи багнети —
Царю Петру не посилай!

**

Та поміж Скилу і Харибду²⁸⁾
Мазепа прокладає путь,
І на поля чужої битви
Полки ідуть і не ідуть.
Тож перший раз Петро впав в сумнів
За весь минулий довгий час:
Чи ж не обдурений бував він
Мазепою? . . . Летить наказ:
“Мазепо, поспішай до мене!
Момент важливий . . . Не барись!”

**

“О друже, Палію Семене,
Прости й за мене помолись!
Алеа жаста! Невмолимий²⁹⁾
Судьби неписаний закон:
За волю й щастя України
Я переходжу Рубікон!”³⁰⁾

Була це відповідь гетьмана
Царю Петру на царський зов,
Привіт йому його останній . . .
Вже Швед у наступ перейшов.

**
*

О Цезаре, ти був щасливий,
Коли свій жереб ти метав,
Коли твій кінь золотогривий
Твій Рубікон переступав!
Ти переможцем став. Лавровий
Дав Рим тоді тобі вінець,
Та чи не був, царю й герою,
Учинком зради твій кінець?!
Герої родяться за рана,
Серед юрби тяжкий їх путь;
Як не впадуть під ніж тирана,
Так знайдеться зрадливий Брут.

МАНІФЕСТ МАЗЕПИ

Не виграєм — так воля Божа!
Немає гонору в Петра . . .
Наша послухність не допоможе . . .
Ходити в хомуті царя?
Noblesse oblige, в ньому немає³¹⁾
Ні краплі тої чесноти,
В його душі кричать, буяють
Монгольські дракони й чорти.
Дарма він думає корону
Васала-князя мені дати,
Щоб за огидную мамону
Йому Україну продати.
Alia jasta est! Старшини,
Давно ви плакались мені
За глум над вами і за кпини
Нової “руської рідні”;
За самовільства і побори,
За нищення козацьких сил . . .
Про пімсту душі нам говорять
З безхрестних лицарських могил.
З холодних багнищ Петрограду
Я чую стогін козаків:
“Мазепо, учинив ти зраду, —
Ти обернув нас у рабів!
Защо в болоті ми тут гинем
В біді, в знуцаннях Москаля?
Тож прокляне тебе Вкраїна,
Козацька вільная земля!”
Не був тоді ще час догідний —
Міцна була Петра рука, —
На бій із ним піти побідний
Не стало б сили в козака.
Тепер або ніколи вдарить
Прийшла нам віщя пора.
Уже не будемо лукавить —
Підем на зрадника Петра.

НАСТУП ШВЕДІВ

Гей, на Москву Карло рушає,
Петра напав від шведів страх.
Мазепа фланг їх захищає,
Україна вся в його руках.
Не буде приступу Петрові
В її кордони . . . В час подій
Мазепині полки готові
Вже будуть на останній бій.
Мазепа шле універсали,
До здвигу зве: "Пора! Пора!"
Та що це?! — Шведи раптом стали
І повернулись до Дніпра;
Петрові всі шляхи відкрили
На Україну, а самі,
Як галич, шлях великий вкрили
Голодним маршом у зимі.
Неначе голос з середини
До Карла десь заговорив:
"Не знаєш, Карле, Московщини
Коли б ти там не заблудив!
Її простори несходимі
Оперлись в тундри і льоди . . .
Не переможеш Московщини, —
Вернися, Шведе, не ходи!"
Та вже вернутися несила,
"На Південь звернем, до весни".
У Карла думка розгубилась
І мудрість генія війни.
Годуй тепер полки голодні
Гостей, Україно стара,
І сподівайсь на легіони
Йї когорти бистрого Петра!

Коли б Мазепа, гетьман-воїн
Та серця львиного не мав,
Від Карла новини такої
Він мертвим каменем би впав.³²⁾
“Мабуть в очіпочку родився
Петровій мамі її син,
А Карло десь заворожився
У злої відьми на загин” . . .
Промовив гетьман, скликав раду
Бунчужних відданих старшин,
І, по таємній їх нараді,
Готовивсь на останній чин.
Батурин Чечелеві звірив, —
Фортецю добру, арсенал
І вірний гарнізон добірний,
Достатній на Петровий шквал.
Кость Гордієнко з Запоріжжа
На поміч рушив. Сердюків
Розташував на роздоріжжях
Спиняти валки Москалів.
Сам виїхав він з козаками
Назустріч Карлові, і з ним
Оташувались лагерами
В чеканні на великий чин.
Але Петро . . . той не чекає:
Як є нагода золота, —
Батурин, — цар це добре знає, —
Це Ахіллесова п'ята.
“Ударить на Батурин треба,
Батурин знищити до тла.
Напасти, як той грім із неба,
Щоб звістка, як вогонь, пішла
Про нашу пімсту по землі!”
На штурм ідуть вже Москалі.

У ГЛУХОВІ — ПЕТРІВ “ВЕРТЕП”

У Глухові всі дзвони дзвонять
На “государевий” приказ.
Людей з усіх околиць згонять
І творять дійство на показ.
З соломи дідуха карають
Ніби Мазепу, всім на страх.
Засуджують і проклинають,
Пускають попіл по вітрах.
І вже нема ніби “злодея”
Та мало . . . Неба ще достать!
Дає наказ цар ієреям
Мазепі душу закувати,
Щоб не лішла вона до раю, —
Рай має бути для Петра,
І сам Господь нехай приймає
Накази руського царя.
І вбогі духом ієреї,
Під страхом тортурів і кар,
Ідуть на послуги цареві,
Несуть срамоту на вівтар.
О сором! В порохи упали
Перед Петром, лежали ниць.
Забули, як Петро і Павел,
Святі апостоли колись
За правду й віру смерть взяли
Та не схилили голови!
І от вже іменем Христовим,
Як би апостоли самі,
Перед Петром, новим Нероном,
Приносять жертву сатані.
Вовки! Анатему голосять
Патрону Божіих церков . . .

Соромлять сивее волосся
Миропомазаних голов.
Іде під хмари дим кадила,
Царю ж як сниться: із-за хмар
Йому до рук всуває вила
Люципер — пекла володар.
І чує цар його глаголи:
“Ідеш до мене, Петре, йдеш!
Ти сина ще свого заколеш,
Ти сина ще свого уб'єш”.

**
*

Яка була б ти, Московщино,
Коли б не трапився Петро
І не зігнув кремезну спину,
Не вивернув твоє нутро?
Може б в спокої ти зосталась,
Як перше, на Москві-ріці,
Як скипетр царський би держала
Софія у своїй руці.
І без багнистої столиці,
Що звалася — Санктпетербург,
Була б ти чиста й яснолиця
Серед держав сусід-подруг.
Може б не йшли полки козацькі
Канали в багнищах копать,
Щоб потім у невільній праці
Тебе навіки проклинать .
Може не влізли б тобі в хату
Німецькі муштри і царі,
І ти не йшла би загібати
Чужії села й хуторі.
І не пішла б про тебе слава
Страшна і чорна, як чума,
Що ти невільницька держава,
Народів проклята тюрма.

ПОГРОМ БАТУРИНА

Ударили з валів гармати:
Гостей Батурин привітав . . .
Не знали, як і утікати
До того, хто їх надіслав
Батурин неприступний взяти.
Та зрада підла, як гадюка,
З нори холодної повзе . . .
О Чечелю! Зори і слухай!
Загибель сон тобі несе!
І в ніч глибоку громи впали —
Вдерсь ворог тайними дверми.
Де шаблі ваші й самопали,
Поснулих в спокою літьми?!
Нема, нема! Самих немає,
Вже вас живих серед людей!
Вже ворог тризну тут справляє,
Як вовк голодний, поїдає
Ваших жінок, ваших дітей!

**
*

О зрадо! Як ти розцвілася,
Отруйний смертоносний цвіт!
Гадюками ти розповзлася
І димом заступаєш світ!
Державсь Батурин би побідно,
І вірний Чечель в славі ріс,
Та зрадив Чечеля негідно
Негідний перекінчик Ніс.³³)
Губився ворог в роздоріжжі,
Та зрадник Січі, Галаган,
Повів його на Запоріжжа,
І свій полковницький жупан,
І честь свою продав Петрові,
Щоб Січ він утопив у крові.

МАЗЕПА В БАТУРИНІ

Мазепа глянув на Батурин . . .
Іще курилися дими,
І корчилися ще, по тортурах,
України вірнії сини.
Криваві вулиці вкривали
Потяті голови й хребти,
І в бруд затоптані блищали
Святі ікони і хрести.
А замок? . . . Жалісні руїни,
Огарки, камінь, людська кров . . .
"Моя Флоренція України . . ."³⁴⁾
О дикий вандале, Петро!
Мої війська, моя опора . . .
Мій вірний Чечель . . . Ні, це сон!
Страшний, безглуздий, мов потвора,
Пекельних сил облудний кон!
О Чечелю, забув ти Трою —³⁵⁾
Воріт ночами не стеріг,
І нашу силу . . . нашу зброю
Петрові положив до ніг.
В цей час фатальний, час смертельний,
Коли на карту дано все . . .
Та жаль нічого вже не верне,
І нас . . . ніщо вже не спасе.
Боюсь . . . ідем ми до загину,
Та не забуде Божий світ
Ніколи вже про Україну,
Так довго, як ще світ стоїть.
Рід Володимира Святого,
Нащадки вільних козаків
В будучім, для життя нового,
Знесуть старе ярмо віків.

І на просторах оксамитних
Моя Вкраїна, рідний край,
Під небом золото-блакитним
Цвітучий стане Божий рай.
Тоді згадають нас щасливі
Нашадки, наш тернистий путь,
Потомки будуть милостиві,
Згадаючи, не проклинуть”.
Так гетьман думав, та мовчали
Його суворії уста . . .
А лицарі його чекали,
Щоб він хоч слово їм сказав.
І він промовив: “Горе, горе!
Петрові буде, коли він
Впаде під ноги нам, не зборе . . .
Не буду я козацький син,
Коли не відомщу на ньому
І на наслідниках його . . .
Та Богу одному відомо,
Хто переможе і кого . . .
Нас небагато, та надіймось
На наші шаблі, козаки!
“Мертві бо сорому не імуть” . . .
І знаком владної руки
Наказ дав рушити в дорогу.
Мовчали всі, мовчав і вождь,
Накинувши кирей відлоги . . .
На землю падав сніг і дощ.

ШВЕДЧИНА

“Війна годується війною” —
Так Валенштайн колись сказав,³⁶⁾
Коли залізною п'ятою
Ворожі городи топтав.
О Карле! Ти звернув з дороги, —
Не другом — ворогом вступив
На наші землі, й перемоги
Щасливий час занастив.
Пішов ти шляхом Валенштайна
На українські городи . . .
Жахнулася тебе Україна, —
Любови й помочі не жди!
Не даром гетьман в ту годину
Тебе недобре спом'янув,
Коли з шляхів на Московщину
Ти в Україну повернув.
Ти йшов непроханий, незваний,
Свавільством збройної руки,
То ж не могли співать “Осанна!”
Тобі назустріч козаки.
“Війна годується війною!”
Палив ти села, гнав людей
І брав нещадною рукою
Хліб з рота у малих дітей.
Ти змів Слобідську Україну
Серед зими огнем, мечем,
І гнаний був ти до загину
Гірким прокляттям і плачем!
Ти нагадав татарські орди
І польські глуми й грабіжі . . .
Хлоп'я зарозуміле й горде,
Тобі байдужі ми й чужі.

Хотів ти слави й перемоги
На нашій крові і кістках,
Та збився, хлопче, ти з дороги
В своїх невизрілих думках!
Судьба пімстливою рукою
Свій вирок написала вже . . .
Нехай же в смертному двобою
Господь Україну збереже!

ПОЛТАВА

Вкопалися біля Полтави
І ждали, пізньої весни,
Ворожії обидві лави
Між лісом й берегом Ворскли.
Петро в редути втис гармати,
Підтяг кінноту і все ждав,
Що буде Карло починати.
Тим часом сили підтягав
З просторів чорних Московщини . . .
А Карл на силах упадав,
Тож мусів стать на поєдинок.

**
*

Зі сходом сонця, в день липневий,
Ударив Карло на Петра,
І в дикій музиці огневій
Змішались “віват” і “ура”!
Петрові вгнулися колони,
Як швед напором їх погнав;
Хоч били царські канони,
В Петрів він табор вже вступав.
Здавалося — Петро побитий,
Але на лівому крилі
Там шведи мусять відступити
В гарматному царя вогні.
Та Карло випустив кінноту,
Вона зімняла москалів,
Але, щоб вдержати піхоту,
Петро в бій ескадрон повів.
Нараз коня під Карлом вбито
І сам ранений він . . . Із нар

Веде він бій . . . Несамовито
Радіє на тім боці цар.
Перепочинок . . . Відступили
Обидві лави на зади.
Перегруповуються сили
На бій останній . . .

Одійди,

Доки не пізно, Шведе юний,
Доки ще в війську дух не вгас.
Хоробрий будь, але розумний —
Почав ти бій в недобрий час,
Відступиш — сили наберешся,
Діждешся помочі в степах, —
Тоді з Петром ізнов зійдешся
І поражуєшся в боях.
Та Карл не думає . . . в тумані
Від болю всі його думки,
Ніби стоїть уже на грані
Життя і смерти . . . А полки?
Полки і маршали не знають
Що вождь планує . . .

Дав наказ,

І знов до бою сурми грають
В останній і фатальний раз.

**

Нерівні сили . . . От кіннота
З царевих лав летить, січе.
Кипить пекельная робота:
Рубають, колють; кров тече,
Що аж чорнозем червоніє . . .
І в шведів відступ знов іде . . .
Чи ж повернути їх зуміє
Король і в наступ поведе?
Запізно! От орли Січові
Летять на герць. Дзвенить земля,
Та не спинить полки Петрові . . .

І не спасти вже короля.
Не довго бій був, бій кривавий . . .
І шведські відступили лави.

**
*

Де ж гетьман в час цей? . . . Вислід бою
Вбачав він . . . досвід вже казав,
Що шведські вславлені герої
Не стримають московських лав.
Весь провід взяв король на себе,
Всі сили й чин в його руках,
Та досвіду було ще треба
В чужих для нього теренах.³⁷⁾
Він певний був себе, як перше,
З ним разом маршали і штаб . . .
На себе і на них оперся,
І йшов у бій, як на парад,
Віддавши гетьману запілля.
І це тепер його спасло:
Мазепи мудре поготівля
Безпечність відступу дало.
Так, відступ . . . та ще є надія,
Не в гетьмана — у короля,
І та надія його гріє:
Днів п'ять — й турецькая земля.
Йому очинить двері хати
Друг падишах — і враг царя,
І буде час ще подолати
Зарозумілого Петра.
Він з генералом Левенгавптом
Лишає армію й наказ:
Йти у Крим, на зустріч з ханом,
А сам з Мазепою — до Ясс.

**
*

Колись побитий під Лісною,³⁸⁾
Згубив весь лицарський світ гарт —

И боявся з москалями бою
Заступник Карла — Левенгавпт.
В страху він зрадив королеві
І виконав безчесний чин:
На муки видав Москалеві
Всіх Запорожців і старшин.
А сам, з полками і добром,
Піддавсь Петрові у полон.

**
*

Чуй, Петре! Ти в чужій господі,
Береш добро ти не своє . . .
Ти грабівник з дороги, злодій . . .³⁹⁾
Ти подивися, що ти є!
Тебе десь прокленуть Великим
Твої пірати і раби,
Та злодієм ти звіроликим
Залишишся в літах доби!
Ти кажеш: старшина забрала
Луги козацькі і лани, —
Твоя ж рука пограбувала
Все в козаків і в старшини!
Ти подивись: забрав ти много
Чужого чесного добра,
Мазепа ж не узяв нічого
З свого багатого двора!
Він залишив все Україні —
Своє добро і честь свою,
Коли ти у лихій годині,
Як вандал, переміг в бою.

**
*

Так сталося: ріками крові,
Страждань, катовання і сліз
Вщастилось дикому Петрові
У славі досягнути звід.
Як Іоан Четвертий Лютий,

Людей рубав він і душив,
Сам сина рідного замучив
І по катованнях убив.⁴⁰⁾
І вмер, як кат, в своєму гніві,
Ніхто не плакав, не ридав,
І чувся весь народ щасливий,
Що кат самодержавний впав.
Бичем грабіжної держави
Цар славу збудувати зміг,
Та духом згинув він в неслав'ї, —
Мазепа духом переміг.

ЕПІЛОГ

*Що скажеш ти, нащадку мильї
За двісті чи за триста літ?
Чи буде суд твоїй справедливий?
Чи будеш вільний, як той світ
Своїми думами й собою?
Чи будеш чути ти ще гніт
Руки зрадливої чужої?!*

*Як будеш вільний в Україні,
В державі Радости й Добра,
Ти будеш честить, як святиню,
Мазени пам'ять і діла.
Як же ж ти будеш ще терпіти
Чуже пановання і гніт,
То буде, як зоря, горіти
Тобі Мазенин заповіт.*

П О Я С Н Е Н Н Я

1) Поет А. Пушкін, автор поеми "Полтана", одобреної царем Миколаєм I, дістав від царя кафтан придворного камер-юнкера.

2) Час походу на Україну польського короля Яна-Казимира (1663—1664) на поміч гетьманові Тетері.

3) В грецькій мітології оповідається, що *Едіп* був прикований в наказу його батька, до скелі. Одначе, його знайшли пастухи, звільнили й вилекали на майбутнього царя.

4) В часи Дорошенка поляки висунули проти нього Михайла Ханенка на булаву правобережного гетьмана.

5) В р. 1618 гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, з 20.000 військом, ходив на Москву для підтримки польського королевича Владислава.

6) В р. 1668 гетьман П. Дорошенко мав уже в своїх руках всю Гетьманщину. Московські війська, під командою Ромодановського, були витиснуті з України. Повна перемога була в руках гетьмана, та з Чигириня прийшла звістка про вільну поведінку його жінки. Дорошенко покинув армію і погнався в Чигирин. Ромодановський скористав з того й вернувся з військами в Україну. (З Історії України М. Грушевського).

7) Іван Сірко — кошовий Запорозької Січі.

8) Іоанн Четвертий — московський цар, названий людем (1547—1584), перший "самодержець", забив власного сина. Остреп'єв — підтримав Польщею самозванець на царському троні.

9) Булаву правобережного гетьмана Дорошенко передав Самойловичеві в часи зростання впливів Мазепи в гетьманському уряді.

10) Князь Голіцин Василій — резидент Москви при гетьмані. В квітні 1687 він вирушив в похід на Крим з 100.000 армією. Похід був невдалий, бо татари запалили степ. Вина була Голіцина, що не послухав Самойловича й не вирушив у похід ранньою весною. Одначе, Голіцин звалив вину на Самойловича.

11) Французький славний поет і історик Вольтер, що "ображений муж (польської пані, що кохалася з Мазепою) прив'язав його (Мазепу), цілком голого, до дикого коня з України, і кінч поніс його назад (в Україну) . . . І там репутація Мазепи зростала з кожним днем і примусила царя зробити його князем України". (Voltaire: Histoire de Charles XII).

12) Нащадок Густава — Карл XII.

13) Гетьман Брюховецький (1663 до 1668) — перший поїхав до Москви вклонитися цареві, прийняв титул "боярина", відмовився прав зносити з іншими державами і т. п.

14) Р. 1687 гетьман Самойлович і син його Яків були вивезені до Орла, а рік пізніше — в Сибір; сина Григорія московська влада страшила в Севську 11 листопада 1687 р., "за зраду".

15) Татарський хан Батий зруйнував Київ в р. 1240; Ростово — Суздальський князь Андрій Боголюбський зруйнував Київ ще перед тим, в р. 1169. То був перший московський грабів.

16) Автор аграрної історії України (на жаль, не виданої), пом. Володимир Коваль (помер у Празі 21 березня 1927 р.) доводить, що закріпощення українського хліборобського населення було у великій мірі наслідком тяжкого чорнозему, для орання якого треба було вирити в тогочасний плуг три пари волів; на це спромоглися звичайний селянин чи козак не міг.

17) "Старшини сплять . . ." За свідцтвами істориків доби, між старшинами не було згоди і не було між ними взаємного довіря. Мазепа не міг відкривати своїх плянів з небезпеки неминучих доносів до царя. Див., напр., стор. 262, 286—291 "Гетьман Іван Мазепа та його доба". О. Оглоблина. 1960 р.

18) В Речі Посполитій було тоді два ворогуючі королі: Август, підтримуваний царем Петром, і Станіслав Лещинський — ставленник Карла XII.

19) В р. 1705 сотник Київського полку, Матвій Мандрика, докинув Мазепі, що "не буде у нас на Україні добра, поки сей гетьман живий буде, бо сей гетьман одно з царем розуміє: цар на Москві своїх губить . . .", а гетьман різними способами до умалення України приводить . . ." З наказу царя Мандрика був скараний на горло. (Стор. 194 "Гетьман Іван Мазепа", О. Оглоблина).

20) Семен Палій, полковник Правобережжя, славний успішною боротьбою з ляхами, колонізатор спустошених руїною українських земель; популярний у широких масах, безкомпромісовий.

21) Книгиня Ганна Дольська, в першому шлюбі княгиня Вишневецька, рідна тітка короля Станіслава Лещинського. Посередниця в зносинах Мазепи з Станіславом і Карлом. Марквиза Помпадур — любовниця короля Франції Людовика XV, славна впливами в державній та міжнародній політиці.

22) Лорд Байрон (1788—1824) у своїй поемі "Мазепа" описує даму серця Мазепи, якій дає ім'я Тереза.

23) Про славного грецького філософа Аристотеля існує оповідання, що він у старших літах впав жертвою жіночої краси, хоч весь час до того вчив, що мудрість не піддається її чарам.

24) Племянник — Андрій Войнаровичський.

25) Наміри царя Петра підкорити Україну Московщині. Його вираз — Україну "прибрати до рук". Весь час московський уряд вважав Україну чужою державою; всі справи щодо України скупчені були в міністерстві (приказі) закордонних справ. Там же й тепер переходяться архіви, що відносяться до Мазепи. Українське населення вважалося чужим московському; називали його "черкасами".

26) Хоч донос Кочубея зробив гнітюче враження на Мазепу і поставив його в смертельну небезпеку, Мазепа, через Д. Апостола, радив Кочубеєві вийхати в Крим. Кочубей не послухав і сам поїхав в ставку царя Петра, де й був тортурований на допитах. (Див. стор. 297 згаданої праці О. Оглоблина).

27) Домострой — старий московський закон, характерний брутальними приписами.

28) В римській мітології смертельно небезпечні для мореплавців потвори коло берегів Сицилії, в морському проході, Харібда з одного боку (як страшний водорій), Скилла — з другого (жінка-потвора з шістьма собачими головами).

29) 30) "Жереб кинуто!" Вислів Юлія Цезаря, коля він, в р. 49 перед Христом, перейшов річку Рубікон з Галії до Риму для його упо-

корення, після того, як римський сенат, під впливом інтриг, виніс рішення позбавити його влади.

31) Французький вислів — “шляхетність зобов'язує”.

32) Коли Мазепа дістав новину, що Карл з дороги до Москви повернув на Україну, він був, як громом, вражений, і з серцем сказав: “Диявол його сюди несе! Всі мої пляни перевернув; війська московські за собою в Україну впровадять на останню її руїну та нашу погибель”. (З листа П. Орлика до С. Яворського, цитованого в праці О. Оглоблина “Гетьман Іван Мазепа”, згаданий вище).

33) Іван Ніс, Прилуцький полковий обозний, зрадив Батурин, викривши москалям таємний вхід до міста, за що дістав від царя посаду Прилуцького полковника.

34) Італійське місто Флоренція, славне, як центр мистецтва.

35) Троя або Іліон — легендарне грецьке місто в Малій Азії, оспіване Гомером в “Іліяді”. Десять років грецька армія з корінної Греції безуспішно тримала облогу міста, і лише підступом, при помочі дерев'яного коня, наповненого вояками, якого необачні троянці пропустили в ворота міста, Троя була взята, в 1184 р. перед Христом.

36) Алберт Валенштайн (1583—1634), “герой” Тридцятилітньої Війни, на службі імператора так званої Священної Римської Імперії (Австрійської), Фердинанда. Знаний з бруталних грабів, масового нищення населення, а головню з його принципу: “війна годується війною”.

37) Цар Петро застосував цілком нові способи наступу й оборони, які були для Карла несподіванкою. Напр., будова “редутів” (земляних укріплень), які парализували рухливість шведів, основу їх успіхів. Великі простори Московщини й України вимагали іншої тактики, ніж та, яка була доброю на густо заселених і коротких теренах.

38) Армія шведів під командою Левенгавита, 16.000 вояків з 7.000 возів, через незнання терену і облудні інформації, попала в трудне становище під Лісною, коло Шклова (на кордонах Білорусі й Московщини) і була розбита Петром 28—29 квітня 1708 р., втративши більше половини людей, весь обоз, всю артилерію — 17 гармат і т. ін. Карл XII довідався про це запізно; певний був, що Левенгавит просувається успішно на з'єднання з його військами.

39) Цар Петро та його маршали й генерали пограбували українське державне добро: скарби в Батурині, Білій Церкві, в закоронках Київської Лаври і ін.; конфіскували землі й майно українських старшин і розпоряджались ними, як своїми. Найбільше маєтків набрав собі улюблениць Петра фельдмаршал Меншиков. Після Петрової смерті став більш прихильним до України через ці маєтки.

40) В своїй лютої цар Петро йшов так далеко, що замучив тортурами і потім остаточно вбив свого єдиного сина, Алексея. Той був утік заграниччю від знущань Петра. Тоді Петро зложив урочисту присягу перед “престолом Божим”, що не буде карати сина, коли він повернеться до нього. Але для Петра зрада була звичайним способом до досягнення мети. Лише Алексей повернувся, Петро зарядив допяти під тортурами, як самого Алексея, так і його матері, цариці Евдокії. Петро тримав її довгі роки в монастирі, а взяв новий шлюб з лівонською вулицною дівкою, Мартою, яку назвав Катериною. Після звичайних тяжких тортур протягом кількох днів, Алексєєві було уділено ще 25 ударів нагаєм. Це було 19 червня 1718 р., а 24-го червня йому дано ще 15 ударів. Два дні пізніше проголошено його

смерть. З наказу Петра смертна кара Алексєєві була апробована сенатом 24 червня. Царицю Евдокію, після тортур, замикано в льоху Петропавловської фортеці. Марту-Катерину, яка не вмiла ні читати, ні писати, Петро наказав коронувати, як царицю, 7 травня 1724 р. Скоро після коронації Петро зловив її в ліжку з одним придворним, Вільямсом Монсом. Монсові відрубав голову, наказав покласти її в алькоголь і тримати в покоях цариці.

Помер Петро (28 січня 1725 р.) у великих муках. Його слабкість (пароксизми) звалила його остаточно при об'їзді ладожського каналу, де мучилось і гинло велике число українських козаків. Привезений до Петербургу, він був оперований англійським лікарем. Всі внутрішні головні органи оперованого були вже в стані розкладу. Ще він не вмер, а вже "його ризи ділили", бо страх пропав. Смертю його зраділи всі, за виключенням найближчих його — і то не всіх — приближників. Опозиція, на чолі з Долгорукими, взяла верх. Протягом тридцяти семи років його заходи були ігноровані, аж до часу Катерини Другої. (R. N. Vain: The First Romanouvs, London, 1905. Також — Encyclopedia Britannica).

З М І С Т

Стор.

Присвята	4
Передмова Яр. Рудницького	5
Пролог	13
Мазепа в Україні	15
У Дорошенка	18
Руїна	19
Мазепа в дорозі до хана	22
У Самойловича	24
В Москві	26
Упадок Дорошенка	28
Мазепа Гетьман	30
Гетьман у Москві	33
Мати Магдалина	36
Гетьманство	38
Похід на Озів	40
Бунт у Москві	42
Петро змінився	43
Козаки на каналських роботах	45
Похід на Правобережжя	47
Мазепа — Кочубеї	50
Гетьман і Мотря	52
Мотря у Гетьмана	56
Бунт на Дону	59
Карл і Петро	61
Зрада Кочубея і Іскри	62
Мазепа проти Петра	66
Маніфест Мазепи	68
Наступ Шведів	69
У Глухові	71
Погром Батурина	73
Мазепа в Батурині	74
Шведчина	76
Полтава	78
Епілог	83
Пояснення	84

\$ 2.00

ПЕРШІ ДВА ТОМИ ПОЕЗІЙ

М. І. МАНДРИКИ:

„ЗОЛОТА ОСІНЬ”, 176 стор., 1958. \$2.00

„РАДІСТЬ”, 144 стор., 1959. \$2.50
(В твердій оправі \$1.00 більше)

Набувати в українських книгарнях,
або замовляти від:

UKRAINIAN SERVICE

250 Scotia St. W. K.

Winnipeg 4, Man.

(Canada)